Magyarics Tamás
Partnerek és szövetségesek
Mérlegen a magyar–amerikai kapcsolatok a rendszerváltozás után

Magyarország és az Egyesült Államok partnerek és szövetségesek alapvető stratégiai érdekeiket és értékeiket tekintve. Mindkét ország hisz abban, hogy a legtágabb értelemben vett biztonságban egy, a békés nemzetközi kapcsolatokon, a törvények uralmán, valamint az emberi és polgári jogok érvényesülésén alapuló világban élhetnek.[1] Ebben a globális keretben specifikus érdekekkel és értékekkel is rendelkeznek az Atlanti Közösség tagjaiként. Ezek közé tartozik, többek közt, a törekvés arra, hogy ez a terület fenntartsa, sőt adott esetben növelje, a világ más régióival vívott versenyben globális pozícióit az élet minden területén. Természetesen, ideális esetben ez a versengés *win-win* helyzetet eredményezhetne, ám számos ok, például az erőforrások véges volta miatt, sok esetben inkább a nulla összegű játékelmélet szabályai érvényesülnek a nemzetközi kapcsolatokban. Az Egyesült Államok legalábbis a második világháború óta *„európai hatalom"* is, jóllehet gyakorlatilag már a 20. század kezdete óta egyre meghatározóbb Európa életében, ha kezdetben közvetett szerepet is játszott. Ha még tovább lépünk, akkor minden túlzás nélkül kijelenthetjük, hogy az Egyesült Államok minimum *„tiszteletbeli"* kelet- és közép-európai hatalom is egyben. Amerika nem csupán a kommunizmus visszaszorításában játszott meghatározó szerepet, de kulcsszereplő volt az 1989-1990-es és utána következő politikai, gazdasági és társadalmi átmenetben.[2] A közös érdekek és értékek intézményes formát is öltöttek: a nagy számú multinacionális szervezet közül, amelyekben a magyar és az amerikai munkatársak egymás mellett dolgoznak, talán, mint legfontosabbat, a NATO-t lehet kiemelni. Az Atlanti Szövetség, gyakorlatilag az amerikai elrettentő erő jelenti a végső biztonsági garanciát Magyarország számára és, vitán felül áll, hogy az Egyesült Államok *„nélkülözhetetlen nemzet"*[3], ha másban nem, de ebben az értelemben mindenképpen.

Biztonsági kötelékek

A biztonsági területen nyilvánul meg egyik legnyilvánvalóbb módon az Egyesült Államok és Magyarország közötti egyenlőtlenség. A katonai képességeket tekintve az Egyesült

[1] A biztonságpolitikai felfogások összefoglalására lásd, például, GAZDAG Ferenc (szerk.): *Biztonságpolitika*. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Budapest, 2011.

[2] Erről bővebben lásd BORHI László: *A nagyhatalmak kelet-közép-európai politikája 1918 után.* http://www.grotius.hu/doc/pub/KTAUHD/európa_%20borhi%20lászló/20európa.pdf. (letöltve: 2013. 05.07.)

[3] A kifejezés Madeleine K. Albright volt amerikai külügyminiszter nevéhez kötődik, aki több ízben is használta azt, így, talán elsőként, az NBC amerikai televíziós társaság 1998. február 19-én sugárzott *Today Show* című műsorában.

Államok egyedülálló a világon. Az amerikai fegyveres erők biztonsági garanciát jelentenek a Távol-Kelettől kezdve a Közel-Keleten át az atlanti térségig. Noha a globális amerikai katonai jelenlét annak a liberális világrendnek az egyik pillére, amiben Magyarország is érdekelt, az Észak-Atlanti Szerződés Szervezete (NATO) alkotja Magyarország biztonságának legátfogóbb keretét.

A magyarországi főáramhoz tartozó politikai pártok között rendkívül kevés olyan terület van, ahol konszenzus alakult ki közöttük; a kül- és biztonságpolitika alapjai ezek közé tartoznak 1990 óta. Az ország euró-atlanti integrációját a magyar biztonsági, politikai, gazdasági, sőt még társadalmi kérdéseinek megoldásában is a többség kulcsfontosságúnak tartotta és tartja mindmáig. Az Atlanti Közösséget olyan keretnek tekinti a politikai elit és a közvélemény döntő többsége, amelyben Magyarország érdekei és értékei a legoptimálisabb formában megvalósíthatók.

Minden kormány elsőrendű feladata az adott ország területének és lakosságának védelme, illetve biztonságuk garantálása. Magyarország geopolitikailag sérülékeny helyzetben van. Először, a határai gyakorlatilag védhetetlenek egy hagyományos fegyverekkel végrehajtott támadás esetén is. Még akkor ha, ha ezt az eshetőséget kizárjuk napjaink realitásai közül, minden kormánynak kötelessége a legrosszabb eshetőségre felkészülni (és remélni a legjobbat...). Másodszor, a korábbi Alkotmány, de a 2011-től érvényes Alaptörvény is rögzíti, hogy a kormány felelősséget érez (az előbbi) és visel (az utóbbi) rendelkezései szerint a határon túli magyarok iránt. Harmadszor, még mindig vannak olyan etnikai csoportok és politikai erők egyes szomszédos országokban, amelyek a magyar etnikummal szemben határozzák meg magukat, és hajlamosak kijátszani a *„magyar kártyát”* akkor, ha az a meglátásuk szerint az érdeküket szolgálja. Negyedszer, valódi háború tört ki Magyarország közvetlen szomszédságában a Balkánon az 1990-es években. A háború, általánosságban, a térség instabilitását segítette elő, közvetlen fenyegetésként pedig többször is sérült a magyar légtér szuverenitása. És végül, potenciális – hosszabb távú – fenyegetést jelenthet egy új erőre kapó Oroszország.[4] A fentiek fényében egyértelmű volt a következtetés: Magyarországnak a nyugati szövetségen belül kell biztonsági garanciákat keresni.

A NATO-hoz való csatlakozás azonban automatikusan egy korábbinál szorosabb transz-atlanti kapcsolatrendszert is jelentett. Az Egyesült Államok szerepe, félig-medig paradox módon, a Szovjetunió bukása és a Varsói Szerződés felbomlása után a katonai biztonság terén erősödött. A NATO európai tagjai, kevés kivétellel, esetenként jelentős mértékben csökkentették a védelmi kiadásaikat (*„békeosztalék”*), ami az amúgy is létező meglehetősen széles ollót tovább nyitotta az amerikai és az *„európai”* védelmi képességek között. (Esetenként a politikai akarat is hasonló pályán mozgott.)[5] Ennek egyik

[4] Moszkva közép-európai törekvéseiről lásd BUGAJSKI, Janusz: *Cold Peace: Russia's New Imperialism*. Praeger/CSIS, Westport, CT, 2004.

[5] A politikai akaratról és képességekről Magyarországon lásd MAGYARICS, Tamás: *Hungary in NATO: The Case of a Half Empty Glass*, IN: MATLARY, Janne Haaland - PETERSSON, Magnus (szerk.): *NATO's European Allies. Military Capability and Political Will.* PalgraveMacmillan, Houndmills, Basingstoke,

következményeként az európai *„hátsó udvarban”*, a Balkánon folyó háborúnak kizárólag az amerikai fegyveres erők fellépése vetett végett. Az üzenet világos volt a magyar vezetők számára: kizárólag az Egyesült Államok adhat erős biztonsági garanciákat az országnak. Ennek a felismerése számos politikai és diplomáciai következménnyel járt. Így, például, Budapest Washington mögé állt a 2000-es évek elején az iraki válság idején a nyílt francia és német ellenkezés, valamint a Magyarország által is vallott bizonyos fenntartások dacára. Később Magyarország *„csendestársként”* támogatta az amerikai rakétavédelem egyes elemeinek közép-európai telepítését. A Bush-adminisztráció vonatkozó tervei, sőt annak némileg *„felvizezett”* változata az Obama-adminisztráció alatt nem biztos, hogy katonai vonatkozásban meggyőzte a térség politikai vezetőit, ám tudatában voltak az amerikai közép-európai jelenlét stratégiai fontosságának. Más szavakkal: a katonai jelenlét, természetszerűen, hatással van a térség iránti amerikai politikai és gazdasági érdeklődésre is.

Ez az *„atlantizmus”* hideg reálpolitikai számításokon is alapszik. A nyugat-európai államok egy része, Robert Cooper kategorizálásával élve, úgy véli, hogy egy posztmodern világban él, amelyben a katonai erőnek immár nincs (nem lehet) szerepe.[6] Az amerikai biztonságpolitikai *establishment* azonban, általánosságban szólva, egyáltalán nincs meggyőződve arról, hogy a katonai erő esetenkénti alkalmazására ne lenne szükség az állami és/vagy nem-állami nemzetközi szereplők hagyományos és nem hagyományos fenyegetései ellen. A kelet- és közép-európai országok, amelyek nincsenek olyan mélyen geopolitikailag beágyazva az atlanti közösségbe, hajlamosabbak elfogadni a washingtoni álláspontot egyes nyugat-európai társaikkal ellentétben.

A fentieket figyelembe véve a magyar kormányok az 1990-es években hajlandók voltak bizonyos kockázatokat vállalni például akkor, amikor befogadó nemzeti támogatást adtak a Balkánon bevetésre kerülő amerikai erőknek; mindenekelőtt az amerikai légierő vette igénybe a magyar bázisokat, kiváltképpen a taszárit. Magyarország ebben az időben geopolitikailag felértékelődött; 1999. március után Magyarország volt az egyetlen NATO-tagállam, amely közvetlenül határos volt Kis-Jugoszláviával. Amint a légitámadások elhúzódtak, még a szárazföldi csapatok bevetésének a gondolata is felmerült; ezeknek az erőknek egyik leglogikusabb kiindulópontja Magyarország lett volna. (Amerikai szárazföldi csapatok potenciális támadása, ha máskor nem, a Belgráddal való tárgyalásokon erősíthette volna az Atlanti Szövetség pozícióit.) A korabeli magyar kormány és közvélemény talán a többi szövetségesnél is nagyobb megkönnyebbüléssel vette tudomásul a légitámadások eredményeként megkezdett tárgyalásokat Belgráddal; a szárazföldi hadműveletek a légitámadásoknál sokkal közvetlenebbül érintették volna az újvidéki magyar lakosságot.

Magyarország azt követően, hogy Románia és Bulgária csatlakozott a NATO-hoz, katonai értelemben némileg vesztett a fontosságából. Magyarország befogadó nemzetként jelenleg a korábbiaknál kisebb szerepet játszik, ennek ellenére a C-17-es

---

2013. 232-261.

[6] COOPER, Robert: *The Postmodern State and the World Order*. Demos, London, 2000.

stratégiai légi szállító egység állomásoztatása Pápán a közös védelemhez való jelentős hozzájárulásnak minősíthető.

A háborúk megszűnése a Balkánon időben gyakorlatilag egybeesett távolabbi, ún. területen kívüli akciók megszaporodásával, különösen Afganisztánban és Irakban. Ezek az expedíciós az ún. rés (*niche*), valamint a civil-katonai együttműködési képességek megerősítését vonták maguk után. Magyarország lényegében erőn felül teljesített ezekben a bevetésekben: a törvényileg engedélyezett kb. 1 000 fő többsége Afganisztánban, ahol évekig magyar tartományi újjáépítési kontingens működött Baghlan-tartományban, továbbá a Nyugat-Balkánon szolgált békefenntartó és újjáépítési műveletekben.

Az 1990-es évek balkáni konfliktusai rávilágítottak a magyar légtér sérülékenységére. A helyzet orvoslására Magyarország modern, negyedik generációs vadászgépeket lízingelt (Gripen JAS-39). A svéd-brit kooperációban készült vadászgépek melletti döntés nagy részben elkerülhető vitát generált Budapest és Washington között. A korábban a magyar NATO-tagsághoz az amerikai törvényhozásban jelentős támogatást nyújtó Lockheed-Martin cég által gyártott F-16-os gépekkel szemben döntött a magyar kormány a Saab-modellek mellett – hivatalosan elsősorban a jobb „*offset*" feltételek miatt. Budapest azonban ezzel a beszerzéssel nem csupán a hazai légtér biztonságát növelte, hanem a megszerzett képességet a közös NATO-feladatok ellátására is felajánlotta; a NATO chicagói csúcstalálkozóján döntés született, hogy a magyar légierő gépei fogják ellátni fél évig a balti államok légterének ellenőrzését valamikor 2015 és 2017 között. A légtér ellenőrzés szövetséges szinten való biztosításának másik lényeges eleme a megfelelő korai előrejelző kiépítése: Magyarország három háromdimenziós radarállomással járul hozzá a közös védelemhez.

Magyarország a szigorú értelemben vett katonai együttműködésen túl még számos, a biztonsággal kapcsolatos területen kezdett együttműködést az Egyesült Államokkal. Ezek közül az egyik legjelentősebb a Budapesten működő *International Law Enforcement Academy („FBI-akadémia"*), amely szakembereket fogad és képez egész Kelet- és Közép-Európából. Budapest csatlakozott az Egyesült Államok vezette szankciókhoz az ún. haramia államok ellen, támogatta ezen államok, valamint terrorista szervezetek bankbetétjeinek befagyasztását, segített a Guantánamón fogva tartott egyének közül egyesek letelepítésében, s hírszerzési téren is együttműködött az amerikai hatóságokkal.

Ugyanakkor azonban félrevezető lenne nehézségek nélküli *„diadalmenetnek"* leírni az amerikai-magyar biztonsági együttműködést. Az 1990-es években meglehetősen erős ellenállás fogadta az Egyesült Államokban a NATO-bővítésének gondolatát. Egyes befolyásos történészek, köztük John Lewis Gaddis *„reálpolitikai"* alapon bírálták az elképzelést; szerintük stratégiai tévedés Oroszország hanyatlását kihasználni és a NATO-határait kelet felé terjeszteni. Mások arra hívták fel a figyelmet, hogy a bővítéssel az Egyesült Államok olyan új biztonsági garanciákat vállal magára, amelyeknek a jövőben egyre nehezebben tud eleget tenni. Ezzel kapcsolatban felhívták a figyelmet a leendő új tagok készültségének és képességeinek hiányára, és attól tartottak, hogy azok kizárólag a

biztonság *„fogyasztói”* lesznek anélkül, hogy (lényegesen) hozzájárulnának a közös biztonsághoz. Megint mások a bővítés várhatóan magas költségeire hívták fel a figyelmet; ahogy később kiderült, ez az ellenérv állt a leggyengébb lábakon.

A *„tehermegosztási”* vita azonban valós problémára hívta fel a figyelmet. Az európai szövetségesek túlnyomó többsége ténylegesen kevesebbet költ a védelemre, mint ami sokak szerint kívánatos lenne és, ami lényegesebb, mint amire általában ígéretet tesznek. (Ugyanakkor azonban meg kell jegyezni, hogy ez a megállapítás kizárólag az amerikai-európai viszonylatban állja meg a helyét; az európaiak a többszörösét költik a védelmi kiadásokra, mint, például, Kína vagy Oroszország.) Magyarország ebben a kérdésben a nem túl jól teljesítők közé tartozik. Annak ellenére, hogy a magyar kormányok ismételten ígéretet tettek a magyar védelmi költségvetés és a NATO-átlag egymáshoz közelítéséhez (az utóbbi nagyjából az adott ország GDP-jének 1.9 százaléka), a magyar védelmi költségvetés folyamatosan csökken a NATO-tagság megszerzése óta, s jelenleg egy százalék alatt áll. Az ezen a téren alulteljesítő kormánnyal szembeni amerikai kritikák gyakoriak, s a frusztráció időnként olyan, részben megalapozatlan nyilvános, bár nem hivatalos bírálatokban is megnyilvánult, mint Celeste A. Wallander cikke 2001 végén, amiben – többek közt – azzal vádolta a kormányt, hogy nem tesz meg mindent a balkáni stabilitás érdekében, valamint hogy a kormány nem eléggé elkötelezett a demokratikus értékek mellett.[7]

Politikai kötelékek

Egyre több dokumentum utal arra, hogy a közép-európai politikai változásokat és a Szovjetunió kivonulását a térségből a nyugati hatalmak közül leginkább az Egyesült Államok szorgalmazta és támogatta. Az európai (korábbi) nagyhatalmak, kiváltképpen Franciaország és Nagy-Britannia, sokkal kevésbé lelkesedett a közép-európai változásokért elsősorban reálpolitikai megfontolásokból: attól tartottak, hogy az újraegyesített Németország lesz a fő nyertese annak, ha a szovjetek kivonulnak a térségből, s így Berlin ismét megszilárdíthatja hagyományosan erős pozícióit itt.

Washington *„nagy stratégiája”* a térségben, leegyszerűsítve, a liberális internacionalizmus kiterjesztése és, reálpolitikai szempontból, új szövetségesek szerzése volt. A térség az egyik legfontosabb régió volt számos amerikai stratéga szemében.[8] S ennek megfelelően az Egyesült Államok globális dominanciája szempontjából lényeges kérdés volt erős pozíciók kiépítése a tágabb Közép-Európában. A Ronald Reagan- és George H. W. Bush-adminisztrációk ország-specifikus programmal is rendelkeztek a térséget illetően; ennek jegyében, például, a lengyel Szolidaritás mozgalom jelentős anyagi és logisztikai támogatást kapott Washingtontól. Magyarországon Mark Palmer nagykövet határozott elképzelésekkel

[7] WALLANDER, Celeste A.: *NATO's Price: Shape Up or Ship Out*, Foreign Affairs, Vol. 81. No. 6. 2-8.

[8] Lásd, például, BRZEZINSKI, Zbigniew: *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*. Bassic Books, New York, 1997.

rendelkezett arról, hogy milyen ellenzéki erőket kell támogatni és milyen irányban kell őket befolyásolni (noha ezekben a kérdésekben nem mindig volt szinkronban Washingtonnal).

A Magyarországon 1990 tavaszán tartott első szabad választások nem pontosan Washington vagy akár Palmer nagykövet várakozásai szerint alakultak. Jobbközép pártok nyerték meg a választásokat, s noha az új kormány külpolitikáját irányító vezetők, így Antall József miniszterelnök és Jeszenszky Géza külügyminiszter elkötelezett *„atlantisták"* voltak, némi washingtoni gyanú felhője lebegett a konzervatív politikai erők feje felett. Ennek elsődleges oka az volt, hogy a külpolitikai konszenzus másik két pillére közül – jószomszédsági kapcsolatok és a határon túli magyarok ügyének támogatása – az utóbbi élvezett elsőbbséget. A közép-európai stabilitásban érdekelt Egyesült Államok nem szeretett volna etnikai vagy más jellegű feszültséget a térségben. Ennek tudható be, többek közt, hogy az első Orbán-kormány (1998-2002) ún. státus-törvénye, valamint a kettős állampolgárság kérdése miért váltott ki bírálatot, sőt ellenállást Washingtonban.

Az Egyesült Államok ugyanakkor azt is elvárta a közép-európai országoktól, hogy a *„demokrácia-projekt"* egyfajta katalizátorai és multiplikátorai legyenek a tőlük keletre és délre fekvő térségekben. (A Demokratikus Átalakulásért Intézet [ICDT] és a Lantos Intézet ennek a stratégiának intézményi letéteményesei.) Tágabb keretben Washington egyre inkább elvárta, hogy a közép-európaiak ne segítséget várjanak immár az Egyesült Államoktól, hanem arra törekedjenek, hogy együttműködjenek Amerikával.[9] Politikai és diplomáciai téren a kelet- és közép-európai államok szinte kivétel nélkül megfeleltek ennek az amerikai várakozásnak. Ennek egyik leglátványosabb példájaként a vezető európai kontinentális hatalmak ellenében támogatták az Egyesült Államok Irak elleni fellépését (*„Nyolcak Levele"*, *„Vilniuszi Tizek"*), noha ők maguk sem voltak teljesen meggyőzve és meggyőződve a közel-keleti ország elleni fegyveres fellépés indokairól és hasznáról. Időnként nagyon keskeny mezsgyén kellett járniuk ahhoz, hogy a *„több Európa"* ne jelentsen *„kevesebb Amerikát"*, ám a geopolitikai és stratégiai helyzetük gondos mérlegelése után általában megértőbbnek bizonyultak az amerikai szempontokat illetően, mint a nyugat-európaiak egy része. Ennek hátterében még mindig ott található az a gyanú, hogy a nyugat-európaiak egy része *„kiegyezik"* Oroszországgal a közép- és kelet-európaiak *„feje felett"*, s egy ilyen forgatókönyv esetén az egyetlen potenciális ellensúlyt az Egyesült Államok jelentheti. (A szókimondó lengyel külügyminiszter, Radoslaw Sikorski a Nordstream gázvezeték kapcsán már a Molotov-Ribbentrop paktumot idézte az emlékezetbe.) Az amerikai és a közép-kelet- európaiak hosszú távú stratégiai-politikai érdekei egybeesnek abban a tekintetben, hogy egyikük sem látná szívesen az orosz befolyás növekedését a térségben.

[9] Joe Biden amerikai alelnök *expressis verbis* erről beszélt egy bukaresti előadásában. *Remarks By Vice President Biden on America, Central Europe and a Partnership for the 21st Century*, Central University Library, Bucharest, 2009. október 22. http://www.whitehouse.gov. (letöltve: 2009. november 9.)

Gazdasági kötelékek

A magyar gazdaság számos okból következően rendkívüli módon függ a világgazdasági és világpolitikai változásoktól. A gazdaság export-orientált; a belső fogyasztás gyenge a kínálat felszívásához. Mindehhez járultak a több évtizedes kommunista tervgazdaság okozta strukturális bajok, valamint doktriner elvek ráerőltetése a reálgazdaságra. Ugyanakkor azt sem lehet állítani, hogy az 1990 utáni kormányok gazdaságpolitikája sikeres lett volna: az örökölt problémák jelentős részét nem sikerült megoldani, a korábbi exportpiacok nagy része elveszett, a GDP nagymértékben csökkent, a munkanélküliség komoly gazdasági és társadalmi gonddá vált, és a sort még hosszan lehetne folytatni.

Az 1989-1990-es politikai átmenet után a gazdaság átalakítása vált a legsürgetőbb kérdéssé. Az átalakítási folyamat egyik középponti programja a privatizáció volt, s ezzel párhuzamosan a külföldi (működő) tőke minél nagyobb arányú bevonása. Az amerikai közvetlen tőkebefektetés (FDI) kulcsfontosságú szerepet játszott; a volumenét tekintve mindössze a német befektetések előzték meg az 1990-es években. A vezető amerikai nagyvállalatok többsége, beleértve a GE-t, a GM-et, a Ford Motor Company-t, a Microsoft-ot, stb., magyar méretekben jelentős befektetéseket eszközöltek Magyarországon. A legismertebb cégek mellett nagyszámú kis és közepes méretű (KKV) amerikai vállalat is megtelepedett Magyarországon. A nagyvállalatok és a kisebbek többsége gyakorlatilag ugródeszkának tekintették Magyarországot harmadik piacok felé. Ezeknek az amerikai (és más nyugati) vállalatoknak a megjelenése nem csupán az általuk befektetett tőke miatt volt lényeges, hanem az általuk hozott technológiai és vállalatvezetési *know-how* miatt is.

A magánvállalkozások mellett az amerikai kormányzat is segítséget kínált az alakuló magyar magánszektornak. A SEED (*Support for East European Democracy*) program vagy a Magyar-Amerikai Vállalkozási Alap (*Hungarian-American Enterprise Fund, HAEF*) célja az volt, hogy megtanítsa a magyar vállalkozásokat arra, hogyan *„kell halat fogni”* ahelyett, hogy *„halat”* adott volna nekik. Az általuk, valamint hasonló programok kínálta aránylag szerény összegek bizonyos csalódottságot keltettek a magyar közvéleményben. Magyarországon, és általában Közép-Európában; meglehetősen megalapozatlanul egy második *„Marshall-tervet”* reméltek a Nyugattól – részben a kommunizmus megbuktatásában játszott aktív szerepük elismeréseként. Igaz, dollármilliárdok érkeztek a térségbe magánbefektetések formájában, szigorúan üzleti alapon, de nagyarányú amerikai kormányzati támogatás soha nem érkezett. Mindez részben hozzájárult az Egyesült Államok imázsának bizonyos romlásához a magyar lakosság egy részénél, elsősorban azoknál, akiknek az amerikai (és általában nyugati) magánvállalatok megjelenése egyet jelentett leépítésekkel, elbocsátásokkal, a korábban megszokottnál keményebb munkafeltételekkel, stb. Közgazdászi szempontból teljes mértékben indokoltak voltak a korábban mesterséges felduzzasztott munkaerő bizonyos fokú csökkentésére irányuló vállalatvezetői lépések, de a változások során elsősorban a nagyipari szektorban és a szakképzetlen munkavállalók körében százezernyi *„vesztes”* keletkezett, akik azóta is jelentős gazdasági, társadalmi és politikai feszültséget jelentenek (az utóbbi a szabad piacgazdaság és Nyugat-ellenes politikai alakzatok formájában). A bűnbakkeresés nem új jelenség: a nyugati vállalatok és, a világon játszott vezető szerepe miatt, az Egyesült

Államok a magyar társadalom meglehetősen jelentős szegmensének a szemében a bajok forrásává vált.

Az amerikai vállalatok magyarországi jelenléte elősegítette a gazdaság diverzifikálását is. Igaz, hogy a magyar gazdaság és külkereskedelem az 1989-1990-es változások után átállt a nyugat-európai piacra, s mivel a stratégiai cél az Európai Unióhoz való csatlakozás volt, a gazdasági tevékenységeket meghatározó törvényi, intézményes és technológiai kereteket a magyar kormányok ennek megfelelően alakították ki. Ugyanakkor azonban szem előtt kellett tartani az EU-n túli gazdasági és kereskedelmi lehetőségeket is. Az amerikai vállalatok elsősorban az információs technológia (IT) és a megújuló energiaforrások felkutatásában és kiaknázásában kaptak aránylag jelentős szerepet. Az energia kapcsán érdemes megjegyezni az amerikai közép- és kelet-európai (nagy)vállalati stratégia törekvését, hogy ne csupán egyetlen országgal lépjen kapcsolatba, hanem regionális együttműködésre törekedjen. Gazdaságpolitikai vonatkozásban az energiaellátás és elosztás kérdése tekinthető amerikai prioritásnak a térségben: Washington érdekeit nem szolgálná, ha a tágabb Közép-Európa országai (a Balti-tengertől az Adriai-tengerig) túlságosan egyoldalú függésbe kerülnének az orosz szállításoktól. (A másik oldalon Moszkva egyértelműen kihasználja a *„gázfegyvert”* az EU-tagállamainak megosztására azáltal, hogy minden lehetőséget kihasznál a számára előnyösebb kétoldalú megállapodások megkötésére.)

A magyar gazdasági és pénzügyi életre gyakorolt közvetlen és közvetett amerikai hatásoknál nem lehet figyelmen kívül hagyni a legjelentősebb nemzetközi pénzügyi intézményeket sem. Az Egyesült Államok a legnagyobb *„részvényes”* a Világbankban és a Nemzetközi Valutaalpban (IMF) is; mindkét intézményt az amerikai liberális internacionális világrend támogatására hozták létre a második világháború vége felé Bretton Woods-ban. Továbbá, nem zárható ki teljesen a közvetett kapcsolat az amerikai kormányzat, vagy legalábbis a legbefolyásosabb amerikai üzleti körök és a három nagy nemzetközi hitelminősítő (Standard & Poor’s, Fitch, Moody’s) között sem. Magyarországnak a pénzpiacoktól való függése az 1980-as évek elején kezdődött. Az évtized végére a kommunista vezetés nagyjából 20 milliárd dollár értékű államadósságot halmozott fel, ami egy főre számítva a világ egyik legmagasabb eladósodottságának felelt meg. Az 1990-es választások után az új magyar kormány nem kérte az adósság teljes vagy akár részleges leírását az ország hitelképességének fenntartása érdekében. Budapest a gazdasági átalakítás nehézségeinek az áthidalására ismételten arra kényszerült, hogy vagy a nemzetközi péntintézetektől vagy a szabad pénzpiacról kapott összegekkel finanszírozza az állam működését. Az előbbiek esetében az amerikai kormány színfalak mögötti támogatása mindenképpen szükséges volt, míg a szabad pénzpiacokon értékesített állampapírok jelentős része olyan amerikai befektetési társaságokhoz került, mint például a Franklin Templeton.

A Magyarországon befektető amerikai (és nem csak amerikai) vállalatok egy visszatérő problémája a magyar üzleti környezet aránylag gyakori változása. Az üzleti vállalkozások és a pénzügyi befektetők szilárd gazdasági környezetben érdekeltek; a munkaerő ára, az infrastruktúra állapota és hasonló feltételek lényegesek, de talán mindegyiküknél többet számít a stabil gazdasági környezet. Ha a magyar biztonságpolitikának a legfőbb jellemzője

a folytonosság és a konszenzus, mindez nem mondható el a gazdasági környezetre. Az egymást majdnem szabályos rendszerességgel váltó jobbközép és balközép politikai erők ugyan a demokrácia stabilitását jelzik, ám a gyakori változások nem tesznek jót a gazdasági élet kiszámíthatóságának. A kormányok gazdaságpolitikája alapvetően fluktuált a kínálat-oldali és a kereslet-oldali törekvések között; paradox módon, az előbbit többnyire a balközép kormányok alkalmazták, míg az utóbbihoz inkább a jobbközép kormányok folyamodtak. A klasszikus liberalizmushoz közelebb álló balközép gazdaságpolitika, értelemszerűen, nagyobb megértést és támogatást kapott a külföldi befektetőktől, mint a – részben – a hazai nagy, közepes és kisvállalkozókat is *„helyzetbe hozni"* kívánó jobbközép gazdaságpolitika. Az előbbi egyik eredménye volt a privatizáció kiterjesztése még az ún. stratégiai ágazatokra is (például, kommunális szolgáltatók vagy energia elosztórendszerek), melyhez járultak olyan további ösztönzők, mint a profit szabad repartriálása vagy akár a magának a profitnak a biztosítása az adott társaság teljesítményétől függetlenül.

A külföldi, köztük az amerikai befektetők ugyanakkor időnként a közép-európai államok, kiváltképpen a Visegrádi Négyek közötti szorosabb gazdasági kooperációt, sőt egyeztetést is hiányolták. A tágabb Közép-Európa 100 milliós népessége már jelentős piac a legnagyobb külföldi vállalatok és befektetők számára is, különösen az olyan lassabb tőkemegtérülést igénylő ágazatokban, mint például az infrastrukturális beruházások. Ugyanakkor nem szabad a külföldi, köztük amerikai közép-európai gazdasági jelenlét egyéb dimenzióit sem lebecsülni. A munkahelyteremtés, a *know-how* átadása, a helyi versenyképesség növelése, és egyéb közvetlen gazdasági hatásokon túl az amerikai és más külföldi vállalatok közvetve hozzájárulnak a társadalmi és politikai stabilitáshoz is a térségben; a modern biztonságpolitikai felfogás alapján pedig, végső soron, aktív részesei a térség biztonságának.

Amerikai „puha hatalom" és az Egyesült Államok percepciója Magyarországon

Az Egyesült Államok egyértelműen megnyerte a hidegháború alatt Közép-Európában az emberek *„szívéért és eszéért"* folytatott küzdelmet a Szovjetunióval szemben. A liberális demokrácia, a szabad piacgazdaság, az emberi és polgári jogok tiszteletben tartása és védelme, valamint egy *„nyitott társadalom"* elvei egyértelműen több ember támogatását élvezték, mint a kommunista ideológia. Ugyanakkor azonban tény volt az is, hogy részben az információhiányból, részben pedig a hidegháborús *„fekete-fehér"* mentalitásból következően sokan kritikátlanul fogadták el az amerikai elveket és gyakorlatot egyaránt, vagy ha tudatában is voltak azok ellentmondásainak, a reálpolitikai megfontolások a háttérbe szorították a fenntartásokat. Amikor azonban a Szovjetunió, mint egzisztenciális fenyegetés megszűnt, az Egyesült Államok szövetségesei és partnerei körében a korábbinál kritikusabb álláspontok kezdtek megjelenni. Egyre több embert irritált az amerikai *„kioktatás"* a demokrácia normáiról és úgy találták, hogy egyes amerikai

megnyilvánulások kettős mércét takarnak. Paradox módon pontosan akkor, vagy talán pontosan azért, amikor az Egyesült Államok vetélytárs nélkül maradt a világ színpadán és befolyásának csúcspontján állt[10] (az akkori francia külügyminiszter, Hubert Védrine kifejezésével élve *Hyperpuissance* volt), hatalmának egyik fontos komponense, az ún. puha hatalma, elkezdett csökkenni.

Az Egyesült Államok presztízsének hanyatlása George W. Bush elnöksége alatt erősödött fel, elsősorban az akkori amerikai adminisztráció egyoldalú lépései és a nemzetközi jogot egyedi módon értelmező magatartása miatt. Jóllehet a közvélemény-kutatások sok esetben nem a valós véleményeket tükrözik, de mégis sokat mondó, hogy egy adott pillanatban az európaiak többsége az Egyesült Államokban látta a világbékére leselkedő legnagyobb fenyegetést. Az amerikai magatartás miatti frusztráció a nyugat-európaiaknál általában *„atlantistább"* közép-európaiaknál is megjelent. Radoslaw Sikorski lengyel külügyminiszter sérelmezte azt a fennsőbbséges amerikai tárgyalási stílust, amivel Washington a tervezett rakétavédelmi rendszer egyes elemeinek a lengyelországi telepítését próbálta elfogadtatni Varsóval. A nagy reményekkel várt Obama-adminisztráció azonban ebben a tekintetben is folytatta elődjének gyakorlatát: ezúttal a rakétavédelmi rendszer korábbi terveinek feladásáról és egy új rendszer felállításának a hírérről egyszerűen csak értesítették a lengyel kormányt, méghozzá politikailag érzéketlen módon annak a napnak az évfordulóján (2009. szeptember 17.), amikor 1939-ben a Szovjetunió megtámadta Lengyelországot. Mindez az Oroszországgal való *„újrakezdés"* (*„reset"*) keretében történt; az amerikai-orosz megegyezés a (kelet- és közép-) európaiak feje felett ugyancsak kellemetlen történelmi emlékeket ébresztett.

Magyarországon 1990-et követően a magyar közvélemény egy része csalódott az Egyesült Államokban. Mindennek számos okát lehet említeni. Az egyik legjelentősebb ok kétségtelenül a rendszerváltoztatás aránylag nagy számú vesztesében keresendő. A korábbi – hosszú távon fenntarthatatlan és hamis – gazdasági *„biztonság"* eltűnésével százezrek vesztették el a munkahelyüket úgy, hogy a többségüknek reményük sem volt arra, hogy alkalmazkodni tudjanak az új körülményekhez. A gazdaság nagyarányú átalakítása, a privatizáció, a külföldi vállalatok megjelenése számukra egyet jelentett a korábbi biztosnak hitt életforma megrendülésével. Az emberek jelentős részének a szemében mindez az *„amerikanizáció"* része volt (amit sokan azonosítottak a globalizációval), s ennek megfelelően indult el közöttük a bűnbakkeresés és bűnbakképzés. Ennek a jelenségnek a sajátja, hogy van ugyan bizonyos valóságtartalma, de a konstrukció mint egész többnyire hamis percepciókon alapszik. Politikai téren sokakat kiábrándított, hogy az amerikai kormányzatok – függetlenül attól, hogy demokrata vagy republikánus adminisztrációról van szó – úgy tűnt, hogy inkább a baloldali politikai erőket támogatják, nem pedig a magukat konzervatívnak és nemzetinek definiálókat. Egy korábbi magyarországi amerikai nagykövet, April Foley gyakorlatilag beismerte ezt, amikor egy interjúban kijelentette: *„Voltak esetek, amikor nagykövetek kevésbé voltak semlegesek*

[10] KRAUTHAMMER, Charles: *The Unipolar Moment: America and the World, 1990*, Foreign Affairs**,** Vol. 70. No. 5. 23-33.

politikailag, mint ahogy lenniük kellett volna."[11] Ez a jelenség egyesek számára a megelőző évtizedek politikai gyakorlatát idézte fel – természetesen enyhébb formában. Ugyanakkor meg kell jegyezni azt, hogy a párhuzam, többek közt, azért is hamis, mert a célok teljesen mások voltak.

Az Egyesült Államok imázsán az sem javított, hogy egyes esetekben az a benyomás keletkezhetett a magyar közvéleményben, hogy időnként a helyzet hiányos vagy elfogult értékelésén alapuló hivatalos és félhivatalos jelentések láttak napvilágot Magyarországról olyan intézmények részéről, mint például az amerikai *Helsinki Bizottság*, az *Amnesty International*, a *Freedom House*, de meg lehetne említeni a *State Department* által kiadott *„éves jelentéseket"* is. A helyzetelemzéseket ért bírálatok nem a véleményeket emelték ki, hiszen mindenkinek joga van véleményt formálni, hanem egyes esetekben a tények sajátos kezelését. Ugyanakkor azonban azt is meg kell jegyezni, hogy a másik irányban sem volt sokkal jobb a helyzet: a magyar politikai élet számos képviselője, továbbá a nyomtatott és vizuális média egy része rendkívül felületes ismereteket árult el az Egyesült Államok politikai, gazdasági, társadalmi berendezkedéséről, valamint kultúrájáról, s az ezek alapján levont következtetések – természetszerűen – nagy részben tévesek voltak. Az a benyomás alakulhatott ki a megfigyelőben, hogy a kommunikáció terén végbement forradalom (Internet elterjedése, stb.) az információt szélesebb körben, de egyben sekélyesebben is terítette – például az amerikai politikai életben az 1980-as években meghonosodott és komplex kérdéseket fél percben megmagyarázni kívánó *soundbite*-ok vagy az ellenőrizetlen információkat széles körben terjesztő különböző elektronikus fórumok formájában.

A fenti helyzeten nem segített a Clinton-adminisztráció döntése a *United States Information Service (USIS)* által működtetett budapesti amerikai kulturális központ hivatalosan pénzügyi indokokra való hivatkozással való bezárásáról (nem csupán a magyarországi intézmény esett áldozatul a költségcsökkentésnek). Az ún. Amerikai Sarkok (*American Corners*) egyes nagyvárosokban (Budapesten kívül Pécsett vagy Debrecenben) nem tudták pótolni a kulturális központot – és nem is ez a feladatuk. Az érem másik oldalán ugyanakkor ott találjuk a jelentősebb magyarországi egyetemeken egymás után alapított *American Studies* tanszékeket vagy programokat; a hallgatók magas jelentkezési aránya azt tanúsította, hogy komoly érdeklődés van az amerikai kultúra különböző aspektusai iránt.

A magyar diplomások számára az 1990-es évek elején megnyíló Fulbright-Hayes ösztöndíj program egyedülálló lehetőséget biztosít azóta is az Egyesült Államokban való tanulásra, kutatásra, tanításra és munkára. A Fulbright-Hayes programhoz a 2000-es évek közepén csatlakozott a némileg hasonló profilú Magyar-Amerikai Vállalkozási Alap ösztöndíjprogramja *(Hungarian-American Enterprise Scholarship Fund, HAESF)*, s meg kell még említeni az olyan magánalapítványok szerepét is (Soros Alapítvány, Kellner Alapítvány, stb.), amelyeknek a támogatásával az évek során több száz magyar egyetemista és diplomás tudta magát (tovább)képezni amerikai intézményekben. Magyarország csatlakozásával az Európai Unióhoz (2004) azonban komoly *„versenytársat"*

[11] FOLEY, April: *Nem támogatjuk az erőszak alkalmazását*, Magyar Nemzet, 2006. november 25.

kaptak az Egyesült Államokban lehetőséget kínáló programok az EU olyan programjainak a formájában, mint például az Erasmus mobilitási program. Magyarország geopolitikai helyzetéből adódóan az ország elsődleges érdekei az európai integrációs szervezetben realizálódnak, így a fenti versengésben esetenként az amerikai opciók hátrányos helyzetbe kerülnek.

A biztonságpolitikai, gazdasági és egyéb területekhez hasonlóan a *„puha hatalom"* terén is természetszerűen erősen aszimmetrikus állapot létezik a két ország között. Magyarország rendkívül ritkán kerül az amerikai média vagy közbeszéd látókörébe. Sőt, a Közép-Európa iránti érdeklődés az 1989-1990-es évek után erősen csökkent, egyrészt a Charles Gati által találóan jellemzett *„kipipálás"* miatt (azaz, az amerikai politikai vezetés többnyire úgy véli, hogy a térség nagy részének az euró-atlanti intézményrendszerbe integrálásával, valamint a piacgazdaság, parlamenti demokrácia, stb. megszilárdulásával ezekben az államokkal Washington *„megtette a kötelességét"* és most már a háttérbe húzódhat)[12], másrészt azért, mert az amerikai biztonsági és gazdasági érdekek középpontja egyre távolabb került Európától (nemzetközi terrorizmus elleni küzdelem, Kína felemelkedése, stb.). Az amerikai magyar imázst, ha egyáltalán ilyenről beszélhetünk, sajnálatos módon rontja az a tény, hogy az egymással szembenálló magyar politikai erők időnként *„exportálják"* az ellentéteiket a tengerentúlra és a másik oldal rovására próbálnak valós vagy képzelt előnyt szerezni azoknál az amerikai politikai és/vagy társadalmi tényezőknél (intézményeknél és magánszemélyeknél), akik Közép-Európával vagy Magyarországgal hivatalból foglalkoznak.

(Első közlés: *Hindu istenek, sziámi tigrisek. Balogh András 70 éves.* Főszerkesztő Majoros István. Szerkesztők: Antal Gábor, Háda Béla, Heverő Péter, Madarász Anita. ELTE, Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest, 2014. 399–415.)

[12] *„We have put a checkmark next to Poland and the Czech Republic and Hungary and Lithuania saying in effect mission accomplished."* Hearing Before the Committee on Foreign Affairs, House of Representatives, 110th Congress, 1st Session, 2007. július 25.